

УДК 179.7(= 411.16):476) «1941 /1944»

Г.Р. Вінниця

ПОБУТОВІ УМОВИ ІСНУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ БІЛОРУСІ В ГЕТТО В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ В 1941 – 1944 РОКАХ

В статті, на основі архівних документів, розглядаються побутові умови існування єврейського населення східних областей Білорусі в місцях ізоляції (1941 – 1944 рр.). Аналізуються соціально-економічні заходи окупаційного режиму по відношенню до ув'язнених гетто східної частини БРСР.

Ключові слова: східні області Білорусі, окупаційний режим, єврейське населення, гетто.

В статье, на основе архивных документов, рассматриваются бытовые условия существования еврейского населения восточных областей Белоруси в местах изоляции (1941–1944 гг.). Анализируются социально-экономические мероприятия оккупационного режима в отношении узников гетто восточной части БССР.

Ключевые слова: восточные области Белоруси, оккупационный режим, еврейское население, гетто.

Based on archival documents the article describes the living conditions of the Jewish population of the eastern regions of Belarus in the areas of isolation (1941-1944). It examines the socio-economic activities of the occupation regime regarding the ghetto prisoners in the eastern part of the BSSR.

Key words: the eastern part of Belarus, the occupation regime, the Jewish population, the ghetto.

Постановка¹⁸проблеми. Наукова розробка теми Холокоста в Білорусі до теперішнього часу залишається актуальною. Питання соціально-економічної політики окупованої влади по відношенню до єврейського населення краще висвітлений в західній частині БРСР [1]. Існує необхідність більш глибокого вивчення проблематики в східних областях Білорусі.

Аналіз актуальних досліджень. Розробкою проблематики займалися вчені А. Даллін, Б. Епштейн, Д. Мельцер (США), Х. Герлах (ФРН), І. Арад, Л. Смиловицький (Ізраїль), І.А. Альтман (Росія) і Е.Г. Іоффе (Білорусія) [2]. Проте події на території Східної Білорусі в їх працях відображені фрагментарно. Питання соціально-економічних заходів окупаційного режиму у відношенні до єврейського населення східної частини БРСР не виділялись в окрему проблему.

Мета статті – проаналізувати процес існування єврейського населення в місцях ізоляції на окупованій території Східної Білорусі. Пропонований матеріал є першим досвідом ретельного дослідження теми на даній території.

Викладення основного матеріалу. Єврейське населення Східної Білорусі, загнане окупантами в ізольовані райони, вулиці, хати, були приречені на існування в раніше не відомих і надзвичайно жорстких, особливих умовах. Концентрація потенційних жертв в обумовлених місцях дозволяла окупантам відокремити євреїв від неєврейського населення (сегрегація), кон-

фісковувати їх майно і довести людей до повної скрути.

Єврейське населення Східної Білорусі, сконцентроване окупантами в гетто, знаходилося в неприпустимих умовах проживання. Абсолютно у всіх місцях ізоляції була відсутня достатня кількість приміщень для розміщення людей. Велика кількість будівель, що використовувалась як житло в гетто, не були пристосовані для життя. В ряді випадків місця ізоляції знаходились на великому просторі. У такому становищі існувала більша частина в'язнів гетто Вітебська. Вони розташовувались у дворах розвалених приміщень на правому березі Західної Двіни [3, с. 441]. В аналогічних умовах знаходились євреї містечок Смолевичи і Шклов [4, л.2, с. 128].

Одним із факторів, що відображали різке погіршення положення єврейського населення, була надзвичайно мала площа, що виділялася ув'язненим гетто для проживання, тому скупченість і тіснява характерні практично для всіх місць ізоляції в Східній Білорусі. Щільність проживання людей в ряді випадків виглядає просто неймовірно.

На землях, включених в склад рейхкомісаріату «Остланд», склались наступні обставини. Якщо в Любанському гетто в чотирьох невеличких кімнатах розміщалося п'ятнадцять осіб, то у Мінську на одного дорослого мешканця гетто приходилось по 1,2 – 1,5 квадратних метра, не враховуючи дітей [5, с.48]. так що в невеликих квартирах дерев'яних будівель, розрахованих на 5 – 6 чоловік, часто знаходилося 25 – 30 чоловік. Проте існували ще значно жорсткіші норми розселення. В Слуцькому гет-

то євреїв розміщували із розрахунку 0,5 кубічно-метра на чоловіка [6, л. 11].

Досить складна ситуація складалась на землях, адміністративно віднесених до штабу тилу групи армій «Центр». В малих гетто в'язні розміщувалися приблизно так само, як і в генеральному окрузі «Білорусь». В більш крупних місцях ізоляції картина виглядала просто жахливо. В кожному із приміщень гетто Могилева заганяли по 40 – 60 осіб [7, л.120]. Ще більшим виглядає аналогічний показник в гетто Шклова, де в одну будівлю зашттовхували 100 – 150 євреїв [8, л.1].

В місцях ізоляції, на території, яка відносилася до рейхкомісаріату «Україна», склалася приблизно така ж ситуація, як і в імперському комісаріаті «Остланд». В гетто містечка Юровиці Калінковицького району нацисти загнали по 5 – 6 сімей в кожному з будинків гетто [9, л.301].

Євреїв на території Східної Білорусі примушували жити в умовах далеких від нормального життя, давали їм можливість просто існувати. Приміщення в місцях ізоляції євреїв заповнювалися дво-три поверховими нарами. З приходом ночі, через тісняву, яка царювала в гетто, в'язням доводилося виносити столи і стільці. Євреї, в ряді випадків, вимушені були спати по черзі. В одній кімнаті жили одночасно чоловіки, жінки, старики і діти. В тих місцях, де не було чоловіків, а значить, не будувались нари, євреї розміщувалися як прийдеться. Нерідко поперек одного ліжка спало шість чоловік. Ноги вони клали на приставлених табуретках і стільцях. Існував варіант, коли двоє ув'язнених розміщувались на столі, а ще один під ним. Нерідко мешканцям гетто доводилось спати напівсидячи. В деяких місцях ізоляції євреї лишалися навіть подібних умов. Так в гетто містечок Белиничі і Ляди Дубровенського району людей в приміщення зашттовхували стільки, що вони не могли не тільки лягти, а навіть присісти [10, с.117, 49]. Проте проблема вирішувалась досить швидко. Після того, як не витримавши, вмирили більш слабкі ув'язнені, в приміщеннях ставало просторніше.

В гетто положення євреїв ускладнювалось відсутністю водопроводу, каналізації, телефонного зв'язку, електроенергії, а також нестачею меблів, причому найнеобхідніших предметів, таких як шафи, столи і стільці.

Взимку 1941 – 1942 років не вирішеною проблемою для жителів гетто було перебування в холодних будівлях, не рідко з мінусовою температурою. В гетто Ліозно частина ув'язнених в приміщеннях колишньої чоботарної майстерні, в якій було відсутнє скло. В цьому будинку при 40 градусах нижче нуля (за Цельсієм) жило 40 чоловік [11, л.11]. в таких же умовах знаходились

мешканці гетто Ушачи. Це призводило до того, що люди мерли від переохолодження.

Євреї, наперекір створеним окупантами умовам примусового утримання, здійснювали спроби до самостійного пошуку пального. Вихідним матеріалом для обігріву приміщень служили безхозні будівлі, забори, а також книги.

Єврейському населенню Східної Білорусі, зігнаному в гетто, заборонялося покидати місця ізоляції і спілкуватися з місцевим населенням. Найбільш важливою і складно вирішуваною задачею в даному випадку була проблема забезпечення харчування. Від її вирішення залежало фізичне виживання людей. У всіх зонах окупації євреї отримували мізерні норми харчування, навіть в порівнянні з місцевим населенням. Із продуктів євреям видавався в основному хліб. Причому окупована влада, у зв'язку з відсутністю достатньої кількості харчових запасів, обмежувала єврейське населення навіть в тих жахливо малих нормах, які виділялись спочатку. Крім того в ряді місць ізоляції люди були взагалі позбавленні харчування.

В генеральному окрузі «Білорусь» питання з забезпеченням харчування єврейського населення виглядало наступним чином. В Мінську ув'язнені гетто за розпорядженням міського комісару Янецке повинні були отримувати в день 1,25 літрів супу і 150 грамів хліба [12, л.12]. Накази окупованої влади щодо забезпечення єврейського населення харчуванням існували нерідко тільки на папері, і відповідно не виконувались.

Проаналізуємо питання постачання продовольством ув'язнених гетто на конкретному прикладі. Так ті, хто працював на підприємстві учбово-продовольчого комбінату міста Мінська 13 євреїв, отримали в магазині біржі праці в якості «сухого пайка» 20 серпня 1942 року 54 кілограми хліба, борошна пшеничного, крупи перлової і солі по кілограму [13, л.327]. Мова в даному випадку йде про продукти, які видавалися євреям на місяць. Одна людина, відповідно, отримувала 138 грамів хліба на день, а борошна пшоняного, крупи перлової і солі тільки 7,69 грами. Євреї-робочі, таким чином, могли кожного дня харчуватися лише мізерною кількістю хліба.

В гетто Борисова пайок в розмірі 100 – 150 грамів хліба на день отримували працівники, а в Слуцьку ув'язненим, віднесеним до категорії «спеціалісти», видавалось на день 200 грамів хліба і членам їх сімей тільки по 50 грамів [14, с.15].

Наведені дані стосуються тільки тих місць ізоляції, в яких не мала частина ув'язнених працювала на потреби вармахта. Там, де подіб-

ного не відбувалося, євреї не отримували нічого. В гетто містечок Березіно і Смолевичи їжа ув'язненим взагалі не видавалась [15, л.27].

Ще більш складні обставини склалися в зоні окупації тилу армій «Центр». Норм видачі продуктів, вочевидь, не було, а та кількість продуктів, яку отримували ув'язнені гетто важко назвати навіть словом «мізерне». Наприклад, у Полоцьку євреям видавалося 100 грамів хліба на день, а в Сенно - на половину менше [16, л.8,19]. В Орше добова норма харчування складала 10 – 15 грамів борошна і трішки картоплі [17, с.53]. Проте в багатьох гетто ув'язнені не отримували нічого взагалі, як, наприклад, у Гомелі, Городку, Кричеві, Рогачеві, Россонах і Хотимську [18, л.189,5, 34,199,19].

У Чечерську ув'язненим гетто окупанти щоденно видавали 100 грамів хліба та інколи гнилої картоплі [19, л.78]. Місцевий комендант Боксберг відкрито заявив, що «через те, що питання з харчуванням кожного дня стає все гострішим і гострішим», євреїв необхідно ліквідувати в найближчі строки [20, с. 182].

Скупченість, голод і холод, у сукупності, призводили до підвищення смертності серед євреїв. За вказаними причинами в гетто містечка Копись Оршанського району померло багато ув'язнених [21, с.248].

На території, яка входила в склад імперського комісаріату «Україна», стан з забезпеченням харчуванням ув'язнених гетто виглядав не кращим чином. У Брагині, Копаткевичях, Лоеве і Петрикові нацисти продукти харчування ув'язненим не видавали і забороняли приносити їжу в гетто [22, с.170, л.15,48].

Обставини примушували жителів гетто обмінювати одяг і взуття на продукти. В результаті люди опинялись без теплої одягу і взуття. Про це свідчить заявка головного управління по праці охоронної поліції Мінська від 23 вересня 1942 року: «Оскільки у багатьох євреїв нема взуття, то може трапитися так, що з початком холодів багато з них не зможуть ходити на роботу частково з-за хвороби, частково з-за відсутності взуття. Для передбачення подібної ситуації потрібно було б виділити партію дерев'яних підшов» [23, л.2].

На території, яка входила до складу рейх-комісаріату «Остланд», питаннями соціальної допомоги могло займатися тільки єврейське керівництво деяких крупних гетто, в яких знаходилась не менша частина працівників. Наприклад, начальнику відділу допомоги при юденраті Мінського гетто Михайлу Зорову, не дивлячись на незначні кошти, якими він володів, вдалося відкрити їдальню і видавати талони на отримання тарілки супу і куска хліба [24, с. 37].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, для режиму примусового утримання єврейського населення Східної Білорусі в місцях ізоляції характерне повне свавілля. Навіть ті обмежені правила, які устанавлювались окупованою владою, не виконувались і фактично ігнорувались. Нацисти розуміли, що існування гетто лише питання часу. Люди, які знаходились в місцях ізоляції, практично відразу сприймалися окупантами як потенційні жертви. Відношення до них уже не могло бути в тій чи іншій мірі допустиме. Ув'язненні гетто цілодобово охоронялись і контролювались нацистами.

Окупаційна влада навмисно створювала в містах ізоляції умови, які були не придатні для побутових умов життя людей. Обставка в гетто була надзвичайно складною. Умови існування у всіх гетто не відповідали мінімально-допустимим нормам життєдіяльності. Життя людей супроводжувалось голодом, холодом, страхом. У середовищі в'язнів гетто систематично бушували хвороби, які досить часто переростали в епідемії. Постійне зменшення кількості євреїв відбувалося без застосування нацистами зброї. Люди мерли від голоду, переохолодження і хвороб. Ліквідація ув'язнених подібним чином без сумніву була однією із цілей створення гетто і слугувала прискоренню «остаточного вирішення єврейського питання».

Проблематика повністю не досліджена. Зберігаються питання, відповісти на які і сьогодні нелегко або не можливо. Закономірно, що наукове вивчення теми необхідно продовжити до повного висвітлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розенблат Е.С. Нацистская политика геноцида в отношении еврейского населения на территории западных областей Беларуси (1941-1944 гг.): дис. ... канд. ист. наук / Е. С. Розенблат. – Минск, 2000.- 177 л.
2. Dallin, A. German rule in Russia 1941-1945: A Study of Occupation Policies/ A.Dallin-London: Macmillan, 1957.- 695 p.; Epstein, Barbara. The Minsk Ghetto 1941 - 1943: Jewish Resistance and Soviet Internationalism / Barbara Epstein. - Santa Cruz: University of California Press, 2008.- 376 p.; Мельцер, Д. Желтые звезды на Белой Руси / Д. Мельцер. – Нью-Йорк: «ДИАЛОГ», 2007.- 286 с.; Gerlach, Christian. Kalkulierte morde. Die deutsche Wirtschafts und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944 / Christian Gerlach. – Hamburg: Hamburger Edition, 1999. – 1231 s.; Арад, Ицхак. Катастрофа евреев на оккупированных территориях

- Советского Союза (1941-1945) / Ицхак Арад.- Днепропетровск: Центр «Ткума». Москва. Центр «Холокост», 2007 - 816 с.; Смиловицкий, Леонид. Катастрофа евреев в Белоруссии 1941-1944 / Леонид Смиловицкий.-Тель-Авив: Библиотека Матвея Черного, 2000.- 416 с.; Альтман, И. Жертвы ненависти. Холокост в СССР, 1941-1945 гг. / И.Альтман. - М.:Фонд «Ковчег», 2002.- 544 с.; Иоффе, Эмануил. Белорусские евреи: трагедия и героизм. 1941-1945 / Эмануил Иоффе.- Смоленск: Прамптан, 2003.- 428 с.
3. Памяць. Віцебск / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.), А. І. Мацяюн [і інш.].-Мінск: Беларуская энцыклапедыя.- Кн. 1: [Период до июля 1944 г.] – 2002.
 4. Акт районной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников от 25 сентября 1944 года, Смолевичи Минской области // ГАРФ. – Ф.7021. – Оп.87. – Д.14.; Винница, Г. Трагедия евреев Шклова // Сб. статей./ Израильский культурно – информационный центр. - Минск, 1998. - Вып. 3 - 4: Евреи Беларуси.
 5. Иоффе Эмануил. Минское гетто: основные этапы истории/ Эмануил Иоффе // Мінскае гета 1941 – 1943 гг. / Гіст. майстэр. ў Мінску; рэдкал.: В.Ф.Балакіраў [і інш.]. – Мінск, 2004.
 6. Свидетельство Яброва И.И. // Архив Национального института Яд Вашем. – Ф. 03. – Д. 6914.
 7. Акт Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников по истреблению советских граждан на территории г. Могилева и его окрестностей от 8 октября 1944 года // ГАРФ.- Ф. 7021.- Оп.88.- Д. 43.
 8. Акт районной комиссии в содействии работе ЧГК по расследованию и установлению злодеяний немецко-фашистских захватчиков на территории Шклова и Шкловского района от 18 декабря 1944 года // Государственный архив Могилевской области. – Ф. 306. – Оп.1. – Д.10.
 9. Рапорт Шашкевича И.З., начальника Октябрьского РО НКВД БССР // Национальный архив Республики Беларусь.- Ф.4.- Оп.33а.- Д.63.
 10. Тмаркин В.Л. Это было не во сне / В.Л. Тмаркин- М: ЖАГ-ВМ, 1998; Из воспоминаний Ковалевой М.К. // Гибель местечек Могилевщины / сост.: Шендерович И.М., Литин А.Л.- Могилев: МГУ им. А.А.Кулешова, 2005.
 11. Акт Лиозненской районной Чрезвычайной Государственной комиссии по расследованию и уточнению злодеяний немецко – фашистских захватчиков от 24 марта 1945 года // ГАРФ. – Ф.7021. – Оп. 84. – Д. 8.
 12. Допрос Вильгельма Янецке от 19 сентября 1947 года // Центральный архив КГБ Республики Беларусь.- Д.2823.- Т.22.
 13. Расписка // Государственный архив Минской области. – Ф.668. – Оп.1. – Д.16.
 14. Свидетельство Рутман Е // Архив музея «Бейт лохамей ха-геттаот (Израиль), Винница, Г.Р. Халакост у Слуцкім раёне // Весці БДПУ. Сер. 2., Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2006. –№ 2.
 15. Рапорт Зайцева Н.С., заместителя начальника УНКГБ по Барановичской области БССР // НАРБ. – Ф.4. – Оп.33а. – Д.63.
 16. Акт ЧГК по установлению и расследованию фактов злодеяний и зверств, совершенных немецко – фашистскими захватчиками и их сообщниками в период временной оккупации с 15 июля 1941 года по 4 июля 1944 года в г. Полоцке от 7 мая 1945 года // ГАРФ. – Ф.7021. – Оп.92. – Д.220; Протокол допроса Шелухо К.С. от 22 марта 1945 года. Материалы по расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков над советскими гражданами Сенненского района Витебской области // ГАРФ. – Ф.7021. – Оп.84. – Д.11.
 17. Свидетельство Скакуна А.С. // Судебный процесс по делу о злодеяниях, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в Белорусской ССР. (15-29 января 1946 г.) – Минск: Госполитиздат БССР. 1947.
 18. Протокол допроса Степанцева В.Б. от 1 декабря 1943 года // Государственный архив Гомельской области. - Ф.1345. - Оп.1. - Д.9; Акт Городокской районной комиссии по расследованию и установлению злодеяний немецко- фашистских захватчиков от 13 марта 1945 года // ГАРФ.- Ф. 7021.- Оп.84.- Д.5; Протокол опроса Гвоздева Д.Т. от 31 октября 1944 года // ГАРФ. – Ф.7021. – Оп. 85. – Д.218; Справка. Следственные материалы о чинимых злодеяниях немецко-фашистских захватчиков и их сообщников по Россонскому району Полоцкой области // ГАРФ. – Ф. 7021. – Оп.92. – Д.222; Протокол опроса Комаровой М.С. и Боровой Л.К. от 9 ноября 1944 года по злодеяниям немецко – фашистских захватчиков над мирным населением городского поселка Хотимск и Хотимского района. Материалы о злодеяниях немецко – фашистских

- захватчиков над советскими гражданами на временно-оккупированной территории Могилевской области БССР // ГАРФ. – Ф. 7021. – Оп.88. – Д.532.
19. Протокол допроса свидетеля Горбачева И.М. от 19 мая 1944 года // ГАРФ.- Ф. 7021.- Оп.85.- Д.44.
20. Из показаний подсудимого Рольфа Бурхарда от 25 января 1946 года. // Трагедия евреев Белоруссии (1941-1944 гг.) / отв. ред. Черноглазова Р.А.-Минск: Изд. Гальперин Э.С.,1997.
21. Шмыркин Александр. Мои потери // Мы обвиняем / редкол: Перельман Ревекка [и др.]. – Тель-Авив: Меркур, 2002.
22. Памяць. Брагінскі раён / рэдкал.: И.Ф.Ганжураў, М.С.Кусянкоў [і інш.]. - Мінск: Мастацкая літаратура, 2003; Акт ЧГК о злодеяниях и зверствах учиненных немецко-фашистскими захватчиками в поселке Лоев от 24 апреля 1944 года // ГАРФ.- Ф. 7021.- Оп.85.- Д. 216; Акт ЧГК о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков в городе Петриков Полесской области от 20 декабря 1944 года // НАРБ.- Ф.845.- Оп.1.- Д. 8.
23. Заявка главного управления по труду охранной полиции Минска. 23 сентября 1942 года // НАРБ.- Ф. 370 - Оп.1- Д.480.
24. Сченснович Н.И. Записки актера и партизана / Н.И. Сченснович. – Минск: Беларусь, 1976.